

Osmanlı döneminde gelişmiş olan bu yazı, “El yazısı” olarak da bilinmektedir. Kitap istinsahında Nesih hattı daha yaygın olmakla beraber bilhassa edebi metinlerde diğerleri yanında Ta‘lik hattı da kullanılmıştır. Matbu metinlerde ise her üç tarzı da görmek mümkündür. Ancak en çok Nesih hattının harekesiz şekli yaygındır.

1.1.2. Nesih Hattıyla Harf Şekilleri

Nesih yazısı Rik’a’ya göre sanat özellikleri daha fazla olan ve daha itinalı yazılan bir yazıdır. Daha çok kitap istinsahında ve levhalarda kullanılır. Ölçü ve şekillerinden taviz verilerek süratli yazılmış şekline Nesih kırması denilmektedir. Harflerin dikey çizgileri hafif sola eğimli olup Elif harfi dışındaki dik çizgilerin üst kısımlarında Zülfe adı verilen bir çıkıntı bulunur. Yatay kısımları ise sola doğru devam ettikçe derinleşmektedir.

1.1.3. Ta‘lik Hattıyla Harf Şekilleri

Ta‘lik hattı harekesiz bir yazı olduğundan Türkçe kitabelerde ve edebi metinlerde çokça kullanılmıştır. Arşiv kayıtlarında da görülmektedir. Diğer yazı çeşitlerinin aksine Ta‘likte dik çizgiler sağ tarafa eğimlidir. Harf çanakları daha derin ve bağlantıları daha incedir.

1.2. YAZI ÇEŞİTLERİ

Yazıldığı yere nisbetle *Mekkî*, *Medenî* gibi isimlerle anılan ve Kur’an-ı Kerîm kitabesinde ilk kullanılan yazı şekli, bilahere Kûfe şehrine nisbetle *Kûfî* adıyla anılmaya başlanmıştır.

Zamanla bu yazıdan diğer yazı çeşitleri türediği için Kûfî hattı, Ümmü’l-Hutût (yazıların anası) adıyla da bilinmektedir.

1.2.1. Aklâm-ı Sitte

Kufî hattından doğduğu kabul edilen altı çeşit yazı için Aklâm-ı Sitte (Altı kalem) tabiri kullanılmaktadır. Burada kalem tabiri yazı çeşidini ifade eder. Bu yazılar Sülüs-Nesih, Muhakkak-Reyhânî, Tevkî-Rika’ şeklinde birbirine tabi ikili gruplar halinde sıralanabilir. İkinci sıradakiler birincilerin daha ince kalemle yazılmış olanlarıdır. Ancak küçüklük ve büyüklük dışında belirgin şekil farklılıkları da vardır

1.2.1.1. Muhakkak

Muntazam, doğru ve muhkem anlamına gelen bu yazının harfleri sülüse nispetle daha büyüktür. Yani dikey çizgileri ile çanaklı tabir edilen harflerin sola uzayan kaseleri düzlemsü ve daha geniştir. Ayrıca, satır halinde yazılır ve giriftlikten uzaktır. Harfleri ve kelimeleri açıktır. Daha çok büyük boy Kur’ân-ı Kerîm’lerde ve XVI. Yüzyıla kadar mimari eserler üzerinde görülür.

1.2.1.2. Reyhânî

Muhakkak'ın kurallarına bağlı olup onun küçük yazılan şeklidir. Kalem kalınlığı nesih kalem kadar (1 mm. ye yakın) dır. Ancak nesih yazıya nispetle bazı harfleri geniş ve büyüktür. Bu iki yazı XVI. yüzyıla kadar Sülüs ve Nesih ile birlikte, bilhassa Kur'an-ı Kerim'in yazılmasında kullanılmışken daha sonra yerini sülüs ve nesih yazılarına bırakmışlardır.

1.2.1.3. Sülüs

Sülüs, aklâm-ı sitte içinde en eski ve en fazla işlenmiş olanıdır. Fakat çok itina gerektirdiği için ve bu nedenle süratli yazılamadığından, günlük muamelatta kullanılmaktan ziyade bir sanat yazısı olarak kendini göstermiştir. Muhakkak'a nispetle harfleri biraz daha küçük, çanakları kısa ve derindir. Bu yazı genel olarak Muhakkak ve Reyhânî'ye göre yumuşak bir görünüme sahiptir. Genellikle 3 mm genişlikteki kamış kalemle yazılan sülüs, nesihle beraber kıt'alarda, hilyelerde, kaside ve beyitlerde çokça görülür. Geleneksel yazı öğrenimine de bu yazı ile başlanır. Daha büyük kalemle yazılmış şekline *celî* denir. Celî sülüs yazı mimari eserlerde, kitabelerde ve levhalarda görülür.

1.2.1.4. Nesih

Kalem kalınlığı Sülüs'ün üçte biri kadar (1 mm) olan bu yazının sözlük anlamı 'ortadan kaldırmak, iptal etmek'tir. Kitapların yazılmasında diğer yazılardan daha fazla kullanıldığı, yani diğer yazıların hükmünü ortadan kaldırdığı için bu adla anıldığı kabul edilmektedir. Kitap istinsah etmekte kullanılışı sebebiyle 'nüsha çıkarmak' anlamında kullanılmış olması da mümkündür. XVI. Asırdan sonra Kur'ân-ı Kerîm ve diğer kitapların yazılmasında en çok nesih kullanılmış, daha az yer tutması ve kolay okunması sebebiyle diğer yazılara tercih edilmiştir. Sülüs gibi nesih yazı da asıl tekamülünü Osmanlı döneminde Şeyh Hamdullah ekolüyle gerçekleştirmiştir.

1.2.1.5. Tevkî

Kalem kalınlığı sülüse yakın olup, onun biraz küçük boyda ve daha kıvrak yazılanıdır. En belirgin özelliği birleşmeyen harflerin de birbirine bağlanabilmesidir. Eskiden halife ve vezirlerin mektupları bu yazı ile yazılırdı. Zamanla bu yazı yerini dîvânî yazıya bırakmıştır. Tevkî, padişahların buyruklarının üzerine yazılan, çekilen tuğranın da adıdır.

1.2.1.6. Rikâ'

Tevkî'nin kurallarına bağlı olup onun nesih gibi küçük yazdan şeklidir. Çoğu harfler birbirine bitişebildiğinden süratli yazmaya elverişlidir. Rikâ'hattı mektup ve yazışmalarda, vakfiyelerde, ketebe (imza) kayıtlarında ve icazetnamelerde kullanılmıştır. Bilhassa ilmiye icazetnamelerinin bu yazı ile yazılması sebebiyle 'hatt-ı icâze' adıyla da anılmıştır.

1.2.2. Diğer Yazı Çeşitleri

Aklâm-ı Sitte'den ayrı üslûpta gelişen ta'lik, dîvânî, celî dîvânî ve rik'a yazıları da Osmanlı Türkçesi ile yazılmış metinlerde karşılaşılabileceğimiz önemli yazı çeşitleridir.

1.2.2.1. Ta'lik

İran'da XIV. Yüzyılın ikinci yarısında, mevcut kadîm (eski) ta'lik hattından nesta'lik hattı gelişmeye başlamıştır. Kadim Ta'lik'in karmaşık ve düzensiz hali giderilerek nesta'likte daha sade, düzenli ve okunması kolay hale gelmiştir. Fatih döneminde İran'dan Osmanlı sarayına gelen hattatlar eliyle İstanbul'a taşınan bu yazı Osmanlı coğrafyasında nesta'lik yerine ta'lik adıyla kullanılmaya devam etmiştir. Ta'lik 'asma, asılma' anlamına gelmektedir. Bu adı almasının sebebi harflerinin birbirine asılmış gibi bir manzara arz etmesinden ileri gelir. İnce, kavisli, narin yapısı ve harekesiz yazılışıyla hoş ve şiir gibi görünüme sahip olan Osmanlı Ta'lik hattının hürde (küçük) veya hafî (ince) denilen şekli edebi eserlerde ve divanlarda kullanılmış, fetvahanenin de resmi yazısı olmuştur.

1.2.2.2. Dîvânî

Dîvân-ı Hümâyûn'da tutulan kayıtlarda kullanıldığı için bu adla anılmış bir yazıdır. Padişah fermanları, menşurlar, ahidnameler, şikayet ve ahkam defterleri dahil her türlü kayıt dîvânî yazı ile yazılmıştır.

Tevki' ve ta'lik özellikleri taşıyan bu yazı Türkler tarafından geliştirilmiş olup Osmanlı nizamının kuvvet, ihtişam, asalet ve azametini sembolize eder. Harekesiz yazılan divânînin 16. asırda İstanbul'da doğan harekeli, süslü ve haşmetli şekline de Celî Divanî adı verilmiştir. Celî Divanî devletin üst seviyedeki yazışmalarında kullanılmıştır.

1.2.2.3. Rik'a

Sözlükte 'kağıt parçası, fiş, mektup' gibi anlamlara gelen rik'a, çabuk ve kolay yazma ihtiyacı ile Dîvân-ı Hümâyûn'da geliştirilmiş olan bir yazı çeşididir. Osmanlı Türkleri'nin icadı olan Rik'a, Divanî hattındaki dikey harflerin boylarının biraz küçülmesi, sadeleşmesi, kavis ve meyillerinin azaltılmasıyla meydana gelmiştir. Resmi yazılarda, günlük yazışmalarda ve mektuplarda kullanılmıştır.

En eski örneklerine 18. asrın ilk yarısında rastlanan rik'a yazısı daha sonra iki üslup kazanmıştır. Biri Babiâli'de Mümtaz Efendi (ö. 1871) tarafından yazıldığı ve üslûbu sonradan gelenler tarafından takip edildiği için Mümtaz Efendi Rik'ası veya Babiâli Rik'ası adıyla anılmıştır. Diğer İzzet Efendi (ö.1903) tarafından geliştirilen ve sıkı kaidelere bağlı kalan rik'a üslubudur.

ÖZET

Ölçü ve kurallar yazı çeşitlerine göre değişebilmektedir. Sözelimi bir 'elif' harfi, yazılan kalemin kare şeklindeki noktası ile sülüste altı, nesihde dört, ta'lik ve rik'ada üç nokta uzunluğunda yapılır

El yazması metinlerde ve arşiv belgelerinde en çok kullanılan yazı tipleri rik'a, dîvânî, nesih ve ta'lik'tir. Bununla beraber sülüs, tevki', rikâ'

(icaze) gibi yazılarda sınırlı miktarda kullanılmıştır. Başka kitapların istinsahında da kullanılmakla beraber nesih hattı adeta "Mushaf yazısı" olmuştur. Matbu metinlerde ise en çok nesih hattının harekesiz şekli yaygındır. Yazı çeşitlerinin mutata olan kalem kalınlıklarından daha geniş kalemle yazılmış şekillerine celî denir. Sülüs ve ta'lik yazılarının celi şekilleri geniş ölçüde mimârî süslemede, kitabelerde ve levhalarda görülmektedir.

2.ÜNİTE

2.1. Sesli ve Sessiz Harfler

Osmanlı Türkçesi Türkçe, Arapça ve Farsça unsurları ihtiva eden bir yapıda olması sebebiyle, yazı dilinde kullanılan alfabe, Arapçada kullanılan 28 harfe ilave olarak Farsçadaki پ (p), چ (ç) ve ژ (j) karakterleriyle 31 harften oluşur.

Türkçemizdeki sessiz harflere karakter kazandıran sesli harfler, Arapça ve Farsçada uzatma (medd) için kullanılan) ى , (و , (ل ve (ة) harfleriyle verilmeye çalışılmıştır. Bu dört harf sesli harfleri sağlamak için kullanılmalarının yanı sıra sessiz harf karakterine de sahiptir.

6.ÜNİTE

6.1. FARŞÇA EKLER

6.1.1. Yer İsimleri Türeten Ekler

گاہ , بستان , زار , گده , سار , ان , شن , بن

6.1.2. Zaman İsimleri Türeten Ekler

گاہ , بستان , ان

6.1.3. Alet İsimleri Türeten Ek

دان

6.1.4. Fâil ve Meslek İsimleri Türeten Ekler

بان , وان , گر , گان , کار

6.1.5. Küçültme Ekleri

چه , ك

6.1.6. Olumsuzluk Ekleri

نا, بی

6.1.7. Sıfat Türeten Ekler

مند, وار, ار, یار, ناک, ان, پر, یاب

یک ۱ Yek

چهار ۴ Çehâr

هفت ۷ Heft

دو ۲ Du

پنج ۵ Penç

هشت ۸ Heşt

سه ۳ Se

شش ۶ Şeş

نه ۹ Noh

Deh 10

6.1.8. Diğer Ekler

از : -den, -dan anlamındadır.

از قضا

Ez-kazâ

Kazayla

از جمله

Ez-cümle

در : -de, -da ve ya içinde anlamı verir.

در کنار

Der-kenâr

Kenarda bulunan; hâşiye

در دست

Der-dest

Tutuklama; elde etme

در حال

Der-hâl

Hemen; derhal

بر : Üzere, üzerinde anlamı katar.

برقرار

Ber-karâr

Kararlı; devamlı

برگذار

Ber-güzâr

Yâdigâr; hatıra

برطرف

Ber-taraf

Defetmek; ortadan kaldırmak

با : İle manasında, kelimelere birliktelik anlamı verir.

با خصوص

Bâ-husûs

Özellikle; en ziyâde

با وفا

Bâ-vefâ

Vefa ile

با صفا

Bâ-safâ

Safâ ile

را : -den, -dan ve ya için anlamı verir.

قضارا

Kaza-râ

Kaza ile; kazadan

تر : Sıfatlara daha üstün, daha fazla anlamı katar.

بهتر

Bih-ter

Daha iyi

خوبتر

Hûb-ter

Daha iyi, daha güzel

ترین : Sıfatlara en üstünlük anlamı katar.

بدترین

Bed-terîn

En kötü

خوبترین

Hûb-terîn

En iyi, en güzel

ا : Hitap ve ya nidâ anlamı verir.

شاهها

Şâh-â

Ey şâh

جانا

Cân-â

Ey can

ان : Eklendiği isimleri çoğul veya zümre ismi yapar.

درویشان

Dervîş-ân

Dervişler

مردان

Merd-ân

Adamlar, erkekler

چشمان

Çeşm-ân

Gözler

هم : İsmi önüne gelerek birliktelik anlamı katar.

همدم

Hem-dem

Eş, Aynı zamanda olan

همراه

Hem-râh

Aynı yolda olan, yoldaş

همشهری

Hem-şehri

Aynı şehirden olan, hemşeri

Osmanlı Türkçesi'nde kullanılan bazı Farsça fiil kökleri, son ek ya da yardımcı fiil gibi kullanılarak sıfatlar türetilebilir. Bu şekilde kullanılan başlıca fiil kökleri şunlardır:

انگیز : - ortaya çıkaran, uyandıran, harekete geçiren.

اسف انگیز

Esef-engîz

Üzüntü verici

نفرت انگیز

Nefret-engîz

Nefret verici-uyandırıcı

آور : Sahip olan, taşıyan, getiren.

جنگ آور

Ceng-âver

Savaşçı

دلاور

Dil-âver

Cesur; yürekli

سرور

Ser-ver

Reis; başta giden; önder

آمیز : İçeren, taşıyan, -le karışık.

آحکمت آمیز

Hikmet-âmîz

Hikmet içeren

شکر آمیز

Şükr-âmîz

Şükürle karışık

6.2. FARŞÇA SAYILAR

Osmanlı Türkçesi'nde Farsça sayılar da kullanılmıştır. Farsçada sayıların yazılışları ve okunuşları şu şekildedir:

11

۱ يك Yek

4 چهار Çehâr

7 هفت Heft

2 دو Du

5 پنج Penç

8 هشت Hešt

3 سه Se

6 شش Şeş

9 نه Noh

10 ده ۰ Deh

40 چهل ۰ Çihil

70 شست ۰۰ Şest

20	بیست • Bîst
50	پنجاه • Pencâh
80	هفتاد • Heftâd
30	سی • Sî
60	شصت • Şast
90	نود • Neved
100	صد • Sad
1000	هزار • Hezâr
10000	تومان • Tûmân

Kef harfi Osmanlıca imlâda bu günkü harflerle ifade edecek olursak dört sesin karşılığı olarak kullanılır. Bunlar “k, n, g ve ğ” harfleridir.

a) Kâf-ı Arabî اكف -- اكشى -- اكسيك -- كچى (ك)

b-) Kâf-ı Fârisî كچكىن --- كركچ --- كچيد (گ)

c) Kâf-ı Nûnî (Sağır Kef) (ڭ): Kef harfinin hemzesinin üzerine üç nokta konularak yazılır. Türkçeye mahsus bir sestir. Kelime başında bulunmaz. Bu günkü Türk alfabesinde “n” harfiyle karşılanırsa da, “n” harfinin sesinden farklıdır ve genizden söylenen “n” sesini karşılamak için kullanılır. Ayrıca ilgi ve iyelik ekleri, fiil çekimlerinin ikinci tekil ve çoğul ekleri ve isim tamlamalarında sağır kef yazılır. اوکجه اون اون اك اوکارمق آکلاشمق
آکلمق شوکا بوکا اوکا سکا بکا باباکز کلدک

d) Kâf-ı Yâyi: Türkçeye mahsus bir sestir. Genellikle günümüz Türkçe imlâsında “ğ” harfinin karşılığıdır. دوکون دکنک اکری اکلنجه اوکوت اوکون

Osmanlı imlâsındaki isim ve sıfat tamlamalarının büyük çoğunluğu Farsça kurallara göre yapılmıştır. Farsça tamlamalarda Arapça da olduğu gibi önce “tamlanan” daha sonra “tamlayan” zikredilir. Şayet tamlamanın ikinci unsuru olan tamlayan isimse isim tamlaması; sıfatısa sıfat tamlaması yapılmış olur. Dolayısıyla Osmanlı imlâsında Farsça tamlamaların yazımı nispeten kolaydır.

Farsça tamlamadaki ilk kelimenin yani tamlananın son harfi hâ-i resmiye adı verilen he harfi (ه) ile veya ye harfi (ی) ile bitiyorsa he ve ye harflerinin üzerine bir hemze işareti ilave etmek gerekir.

بادء حکمت

لهچء عثمانى

ليلء قدر

Farsça tamlamadaki ilk kelimenin yani tamlananın son harfi elif (ا) veya vav (و) uzatma harfleri ile bitiyorsa izafet kesresine delalet etmek üzere kelimenin sonuna bir ye harfi (ی) ilave edilir.

صدای خوش

نواى بلبل

عصای موسى

EKLER

1- Osmanlı Türkçesinde genellikle eklerin yazılışı kalıplaşmıştır ve çoğunlukla ek içerisinde bulunan sesli harf yazılmaz. Okunuşta kendisine eklendiği kelimenin ses uyumuna göre ince veya kalın olarak okunurlar.

-ler, lar çokluk eki daima (لَر) şeklinde yazılır

-cı, ci, cu, cü, çı, çi, çu, çü yapım eki hiçbir değişikliğe uğramadan (جِی) şeklinde yazılır.

-ce, ca, çe, ça eki daima (جِه) şeklinde yazılır.

-sız, siz, suz, süz eki daima (سَر) şeklinde yazılır.

-mı, mi, mu, mü soru eki daima (مِی) şeklinde yazılır. Kelimeye bitişik veya ayrı yazılabilir.

-dır, dir, tır, tir, dur, dür, tur, tür ister fiilden fiil yapma eki olsun, ister bildirme eki olsun (دِر) şeklinde yazılır. Bazı metinlerde fiilden fiil yapma eki olarak yazıldığında nadir de olsa (دِیر) şeklinde yazıldığı görülür.

-lı, li, lu, lü sıfat yapma eki daima (لِی) şeklinde yazılır.

Ancak resmî lakap, rütbe ve unvanlardaki –lu eki (لُو) şeklinde yazılır.

Ki eki: Aitlik eki olan –ki daima (کِی) şeklinde yazılır. Okunuşta eklendiği kelimenin ses uyumuna göre uğradığı değişiklik yazıda gösterilmez.

Ancak cümlede bağlaç konumunda olan –ki ve bazı kalıplaşmış kelimelerdeki –ki eki daima (کِه) şeklinde yazılır.

2- Gayın (غ), Kaf (ق) ve Kef (ك) harflerinin bulunduğu ekler eklendiği kelimenin kalınlık ve incelik ses uyumuna göre iki türlü yazılır.

-mak, mek mastar eki ince ünlü kelimelerde (مَك) şeklinde kalın ünlü kelimelerde ise (مَق) şeklinde yazılır. Ancak bu eklere ünlüyle başlayan bir ek ilave edildiğinde -mak eki (مَغ) şeklinde yazılır.

-lık, lik, luk, lük yapım eki ince ünlü kelimelerde (لَك) şeklinde kalın ünlü kelimelerde ise (لَق) şeklinde yazılır.

-cık, cık, cuk, cük, çık, çik, çuk, çük eki ince ünlü kelimelerde (جَك) şeklinde kalın ünlü kelimelerde ise (جَق) şeklinde yazılır.

-cağız, ceğiz küçültme eki ince ünlü kelimelerde (جَكز) şeklinde kalın ünlü kelimelerde ise (جَغز) şeklinde yazılır.